

A *platni* botránya

(Egy új stílusminősítési rendszer felé)

LANSTYÁK ISTVÁN

TOWARDS A NEW SYSTEM OF STYLISTIC VALUES IN DICTIONARIES

811.511.141`374.81

81`374.81

Lexicography. Varieties of Hungarian outside Hungary. Termini Hungarian–Hungarian Vocabulary and Database. Detriationization. System of stylistic values. Hungarian Language Corpus of Carpathian Basin.

1.

Írásomban¹ azzal a kérdéssel foglalkozom, miért szükséges és miként volna lehetséges átalakítani a magyar egynyelvű szótárak hagyományos stílusminősítési rendszerét úgy, hogy az jobban eligazítsa az olvasót, és emellett elősegítse a szótárazott szókincs lexicográfiai és lexikológiai feldolgozását is. Az adatok, amelyekre fejtegetéseim során támaszkodom egy Janus-arcú internetes program segítségével épített lexikális adatbázisból származnak, a Termini magyar–magyar szótárból, ill. Termini magyar–magyar adatbázisból. A Termini magyar–magyar szótár, ill. adatbázis építése része azoknak a „határtalanítás”-nak nevezett lexikológiai és lexicográfiai, valamint korpusznyelvészeti munkálatoknak, melyeket a Termini Kutatóhálózat munkatársai végeznek abból a célból, hogy az újonnan készülő vagy átdolgozott magyarországi nyelvészeti kiadványokban jelentőségüknek megfelelően jelenjenek meg a magyar nyelv határon túli (a továbbiakban: ht) változatai.

E munka eredményeként eddig három szótár gazdagodott szavakkal, szókapcsolatokkal, alakváltozatokkal, jelentésekkel, vonzatokkal mind a hét ht régióból (Erdély, Felvidék, Vajdaság, Kárpátalja, Horvátország, Muravidék, Órvidék)². Az első az Osiris *Helyesírás* szótári része (Laczkó–Mártonfi 2004), amelybe főként hely- és intézménynevek kerültek be. A második a Tolcsvai Nagy Gábor által írt Osiris *Idegen szavak szótára* (Tolcsvai Nagy 2007b), amelybe legalább egy idegen eredetű elemet tartalmazó szavak és szókapcsolatok kerültek be, köztük közmagyar idegen eredetű szavak ht jelentései. A harmadik az Eöry Vilma főszerkesztésével készült *Értelmező szótár +* (Eöry 2007); ebben a legtöbb ht szó szinonimaként szerepel, de vannak benne közmagyar szavak ht jelentései és néhány önálló címszó is. Jelenleg a Microsoft Office XP szövegszerkesztő programjaihoz készített helyesírás-ellenőrző határtalanítása van napirenden Prószéky Gábor és munkatársai jóvoltából (lásd M. Pintér 2007, 176–179). Szomorú viszont, hogy a határtalanításnak megjelent az elterjedt folyamata is, a „visszahatárosítás”, melynek során a *Magyar értelmező ké-*

ziszótár anyagának rostálásával keletkezett, a diákságnak szánt *Magyar értelmező szótár*ból (Pusztai 2008) minden ht szót kiiktattak.

A Termini Kutatóhálózat az MTA Kisebbségkutató Intézetének kezdeményezésére az MTA anyagi támogatásával alakult ht kutatóállomások és kutatóhelyek munkatársaiból jött létre spontán módon 2003-ban, a határtalanítási feladatok ellátására (erre lásd pl. Csernicskó és mtsai 2005; Kolláth Anna és mtsai 2005; M. Pintér 2007). 2007 óta a kutatóhálózatot együttműködési szerződés fűzi az MTA Nyelvtudományi Intézetéhez.

Az adatbázis építése során a sajátos ht szókincs³ változatossága komoly lexikográfiai problémákat vetett föl;⁴ ezek megoldására való törekvés motiválta a stílusminősítés kérdéseivel való behatóbb foglalkozást. Bár kiindulópontom a ht szókincs volt, a fölmerülő problémákat a közmagyar szókincs egészére való tekintettel tanulmányoztam, így reményeim szerint az a többdimenziós minősítési rendszer, amelyet a későbbiekben felvázolok majd, nemcsak – sőt nem is elsősorban – a ht szókincset tartalmazó adatbázisokban, ill. szótárakban alkalmazható, hanem bármilyen egynyelvű magyar adatbázisban, ill. szótárban, még akkor is, ha a rendszert mindig a konkrét szótár kívánalmaihoz kell igazítani.

2.

Az, hogy a magyar szótárakban hagyományosan alkalmazott minősítésekkel nem lehet szakmailag korrekt módon megragadni sem a közmagyar, sem a ht szókincs változatosságát, már az 1990-es évek közepén világossá vált, amikor a *Magyar értelmező kéziszótár* (ÉKSz.² 2003) felújítási munkálatainak részeként három régió (Erdély, Felvidék, Kárpátalja) szavai bekerültek az új kiadásba (lásd Beregszászi–Csernicskó 2004; Lanstyák 2004). A Termini-adatbázis építése során, amikor már nem kötöttek bennünket más szótárak minősítési rendszereinek számunkra megváltoztathatatlan követelményei, napirendre került a korábban használt, az ÉKSz. 1972, ill. ÉKSz.² 2003 minősítéseire épülő rendszer többdimenzióssá való átalakítása. A folyamat máig sem fejeződött be teljesen, de a jövőben már csak kisebb módosítások várhatók.

A hagyományos stílusminősítési rendszer legnagyobb problémája a minősítések egy részének többértelműsége. Pl. a „választékos” és a „bizalmas” minősítések nemcsak a lexémák beszédhelyzeti kötöttségére utalhatnak, hanem – közvetve – a beszélők társadalmi hátterére, sőt a lexémák expresszív stílusértékére is. Ennek következménye pedig az, hogy a szótár adatai mind szociolingvisztikailag, mind stilisztikailag nehezen értelmezhetők, ezenkívül pedig a minősítések társasnyelvészek számára vállalhatatlan nyelvi ideológiai koloncokkal is meg vannak terhelve.

Például az értelmező kéziszótár választékosnak minősíti az *affér*, *allűr*, *bagatell*, *dedikál*, *ecsetel* (átv.), *eleve*, *generáció*, *inkorrekt*, *intuáció*, *logikátlan*, *mészárlás*, *nonszensz*, *polihisztor* szavakat, holott ezek valószínűleg nem választékos, hanem leginkább közömbös stílusértékűek: tüzetesebb vizsgálat nélkül is valószínűnek látszik, hogy bármilyen beszédhelyzetben előfordulhatnak,⁵ pedig a szótár szerint a „választékos” minősítést a „választékos, igényes, emelkedettebb stílus”-ra jellemző szavak kapják (lásd ÉKSz.² 2003, XXIII), a „választékos stílus” pedig a szótárírók

felfogása szerint olyan stílus, amely „gondosan, igényesen kiválasztott” elemekből áll (vö. a szótár „választékos” szócikkével).

Ha megnézzük pl. az *affér* 'kellemetlen ügy, összeütközés' szóra⁶ vonatkozó adatokat a Magyar nemzeti szövegtárban, azt látjuk, hogy ez a szó leggyakrabban épp a leginformálisabb személyes alkorpuszban fordul elő (3,06 előfordulás esik egymillió szövegszóra), igaz, előfordulási aránya a sajtónyelvi és a szépirodalmi alkorpuszban sem elhanyagolható (1,79, ill. 1,18 előfordulás esik egymillió szövegszóra); a tudományosban viszont csekély, a hivatalosban pedig elenyésző (0,63, ill. 0,10). Már önmagában ez az adat is kétségesse teszi a szótár minősítésének helytállóságát, még akkor is, ha ugyanígy minősíti az *affémak* ezt a jelentését a korpuszalapú akadémiai nagyszótár is (Nsz. 2006, 2. köt.).

Arról, hogy az *affér* szó korántsem választékos stílusértékű, könnyen meggyőződhetünk, ha beleolvassuk a személyes alkorpuszban található szövegekbe, s megnézzük például azt, hogy az *affér* milyen stílusértékű szavak társaságában fordul bennük elő. Ilyeneket találunk: *zsinórbán* 'sorozatban'; *mocskos* <gyalázó jelzőként>, *kinyímám* 'megölném', *poftátlantól*; *hiába tapostam, szex nuku*; *együtt malackodtak*; *megreparálni, hagyni az egészet a fenébe, nyálcsorgatására*; *lökött 'tökkelütött'*; *a szabalyokat ofelejuk hajlitgatni*; *élből (reagál)*; *izmoz (vmin)*; *pláne*; *nomeg*; *pasas, egy darabig*; *lenyomja 'legyőzi'*, *tök jó*; *csámcsogni (vmin)*, *lőtt (vminek)*; *bringájával, tekerő 'kerékpározó'*; *kiröhögi, pilóta 'gépkocsivezető'*, *bakijukat*; *szurkolóék*; *anyázott*; *bömbölli*; *baromira 'nagyon'*.⁸ A szövegek egy részében az informális stílus egyéb jellegzetességei is megjelennek, pl. informális, a szabályzatot sértő helyesírási megoldások (teccik; *1ébként*; *emléxem*; *butaembert*; *kb 1 éve*; tulajdonnevek kis kezdőbetűvel), a beszélnyelviségre utaló jegyek (*asszem*; *mingya*⁹ 'mindjárt', *ollat*; *ühhüm*; *khmm??*), az informális stílus nyelvtani jellemzői (*a jenő mondta*).

Még jobban érzékeltetik a szövegek informális (és expresszív) stílusát a hétköznapi fogalmazású, ill. beszélnyelvis fordulatok, pl. *ez kicsit erős volt, nemgondolod?*; *hogyan nyugtassalak: amit írtam, annak köze nincs hozzá*; *de itten hús-vér emberekről van szó, ami nem vicc*; *Honda egy állat motort akar a Jordan darazsak potrohába pakolni*; *nem túlzás ez egy kicsit*; *táskája méretben tartott a nullához*; *a gép majd felrohant velünk a járdára*; *az egy főre jutó betegszabadság kábé nulla*; *nameg hányok az egyéjszakás kalandoktól is*; *nekem is ő a kedvencem, az első iga-zi NŐ a tévében, de ez a Vágó affér riasztó, nem gondoljátok fiúk?*; *sejtem hogy nem így kéne írni, bocsi*; *na jó hétvégét*.

Az *affér* közömbös stílusértékét (azt, hogy egyaránt előfordulhat informális és formális, bizalmas és választékos stílusú szövegekben), legjobban a konkrét szövegrészek mutatják:¹⁰

„Szasztok! Én is játszottam, de közben nálam nem voltak technikai afférok. Viszont a mindent eldöntő döntőnél a PÓRÁZ-t sehol sem találtam! Van valaki aki tudja hol volt??? (És látta is.) Egyébként szerintem ha elkezdene egy ilyen játékot, nem kéne az ember kedvét elvenni tőle!”

(*Index Fórum*).

„Kismókus kedves! Hál Istennek, hogy nem emléxel az afférunkra. Pont ezért nem is emlegetem fel (Bár akkor is az volt a szitu, hogy – szerintem – el-
lentmondásban keveredté magaddal.)” (*Index Fórum*).

„Az In-Kal (én se szeretem őket, mert ritka sötét bunkókat alkalmaznak, volt pár afférom velük, meg láttam egy-két esetüket, amint három-öt 120 kilós barom közülük koncerten, rendezőként szarrá vert egy-egy 40 kilós kölyköt) nem izraeli, hanem magyar tulajdonban van” (*Index Fórum*).

Vajon miért minősíti a kéziszótár az *affért* és társait választékosnak? Nyilván főként azért, mert az ilyen példák ellenére is a szó elsősorban formálisabb szövegekben fordul elő (a többi alkorpuszban például ez a helyzet). Ezenkívül ezeket a szavakat valószínűleg többnyire (bár nem kizárólagosan!) iskolázott beszélők használják, „iskolázott” minősítés azonban nincs a szótárban. A „választékos” minősítésnek – ahogy meghatározásából fentebb láttuk – a szótárírók szándéka szerint nincs ugyan köze az adott lexémát használó beszélők tipikus társadalmi (műveltségi) hátteréhez, mivel azonban más lehetőség nem állt rendelkezésükre, jobb híján mégis ezt a minősítést alkalmazták. Ezt az eljárást az a tapasztalati tény teszi indokolhatóvá, hogy az iskolázott beszélők gyakrabban használják a standard nyelvváltozatot, ill. azon belül formális stílusokat, mint az iskolázatlanok.

Az *affér* (és néhány társa) esetében a „választékos” minősítés alkalmazásának egy további oka az lehet, hogy az értelmező kéziszótár nem ismeri az általános „expresszív” minősítést¹¹; elképzelhető, hogy a szerzők a szó némileg expresszív mivoltára is utalnak a „választékos” minősítéssel. Ezt az eljárást pedig az teszi lehetővé (és – a korlátokat figyelembe véve – elfogadhatóvá), hogy a „választékos” minősítés a magyar szótári hagyományban nem teljesen azonos a szociolingvisztika „formális” minősítésével, szépirodalmi konnotációi is vannak, azaz az így jelölt lexémákra jellemző, hogy művészi megformáltságú szövegekben (is) előfordulnak.

A „választékos” után nézzünk meg egy „vulgáris” példát! Az értelmező kéziszótár 2. kiadása többek között ezeket a szavakat minősíti vulgáris stílusértékűnek: *culáger, écesz, flepni, forsrift, fuszekli, garazsíroz, gönnol, kégli, platni, reszkír, üptre*. A szótár szerint „vulgárisak” a „kirívóan igénytelen beszédmódra jellemző, bántóan közönséges, alantas” szavak (*ÉKSz.*² 2003, XXIII); a szótár „vulgáris” szócikke szerint a „vulgáris nyelv, stílus” nem más, mint „a köznyelv beszélt változatának legigénytelenebb rétegét képviselő nyelv, stílus”. A vulgáris stílusról még tudni kell, hogy „rombolja a választékos, művelt érintkezést, s ezáltal nemcsak a nyelvi normák hatását gyöngíti, hanem az erkölcsi, magatartási, viselkedési normákét is”; sőt mi több: „gátolja az egymás megbecsülésén alapuló, csiszolt érintkezést, az emberi rokonszenvnek s általában a pozitív érzelmeknek a kifejezését” (*NymKsz.*² 2005, 611). Ennek gyászos következményeként vulgáris stílusban „sokkal nehezebb, ha ugyan nem lehetetlen értékes kapcsolatot teremteni embertársainkkal” (i. h.).

A fentebb idézett lexémák közül a *platnit* néztem meg a Magyar nemzeti szövegtárban, vajon valóban a legzüllöttebb társadalmi rétegek szókincséhez tartozik-e. A vizsgálat eredménye egyértelmű nem: a szóra minden stílusrétegben találtam példát (bár egyikben sem sokat), a legtöbb a szépirodalmi stílusrétegből való, még hozzá legjobb íróinktól is. Ez a tény elvileg azzal is magyarázható volna, hogy íróink kör-

nyezetfestés céljából használják a *platnit*, jellemtelen, értékes kapcsolatot teremteni, emberi rokonszenvet és általában pozitív érzelmeket kifejezni képtelen hőseiket beszélgetve, ám a helyzet nem ez. Németh László szövegében például szerepet játszik ugyan a környezetfestés, ám nem úgy tűnik, hogy szereplői értékes emberi kapcsolatra képtelen, züllött némberek volnának:

„Szilason volt, a nagynéném téli konyhájában, a jobb felén fönt a sütő, alul meg a kenyeret lehetett bevetni; a bal felén, a meszelt sárfalon közönséges *platni*, amin most épp egy fazék víz gőzölt. A helyiség közepére húzott asztalnál egy asszony állt, aki a tojásokat verte bele az óriási, krátterszerűen kifűrt lisztsüvegbe” (*Negyven év – Horváthné meghal – Gyász*).

Szakonyi Károly alábbi szövegében sem utal semmi arra, hogy a társadalom söpredékének alantas szóhasználatát kívánná bemutatni, inkább úgy tűnik, hogy a szerző a maga nevében használja az inkriminált szót:

„Ahogy kéz a kézben siklottunk... Odaát, Pesten, a sarkon ismerős illat csap felénk. Faszénkályhában parázs vöröslik, a *platnin* behasított héjú, mahagóniszínű gesztenyék sülnek. – Friss, meleg a maróni!... – Négy darab öt forint” (*Magányos biciklista*).

Feltűnő az is, hogy ez a „kirívóan igénytelen beszédmódra jellemző, bántóan közönséges, alantas” szó milyen jól érzi magát kifejezetten igényes fogalmazású, művészi megformált szövegekben is. Ha az eddigi bizonyítékok esetleg nem mindenki számára elegendők, álljon itt még egy-egy Illyés Gyula- és Mészöly Miklós-idézet:

„Ha nem törí össze a könyörületes halál, saját magát veti szét az a világregek csupor azon a *platnin*, amivé ezt a ti talajotokat tüzesítették – a forradalmak! – Miért a ti talajotok és miért nyomod idézőjel közé a forradalmakat? Az Ady után ittmaradt feszítő gőzölgésre...” (*A Szentlélek karavánja*).

„A berendezésnek ugyanaz a biztos kezű promiszkuitása fogadott mindkét helyiségben. A fürdőben a pannon udvarházakból ismerős fenyőfa kád fölül szerelték a zuhanyrózsás csövet; a konyhában milleniumi majolika tűzhely *platnija* alá vezették be a gázt. A konyhaasztalt csillogóra pucolt rézbádóg borította, széle peremesen hajlott le” (*Megbocsátás – Merre a csillag jár*).

A *platni* szót tartalmazó sajtónyelvi szövegekben sincs nyoma semmi alantaságnak, ráadásul a fogalmazásból itt is úgy tűnik, hogy a szerzők közösséget vállalnak a *platnival*, semmi jelét nem látjuk annak, hogy elhatárolódnának tőle:

„De eltelt pár hét, és kezdte kiismerni a *rezsót*. Kiderült, hogy mást és mást tud mind a négy *platnija*, az egyik, a jobb első, a legnagyobb, amelynek közepén egy kis rézszem csillog, pillanatok alatt forral fel bármit is, míg a bal hátsó...” (*Népszabadság*).

„Ne részletezzük a választéket – minden van –, érdekességnek legyen elég annyi, hogy az egyik sátorban kizárólag gáztűzhelyre való *platnikat* árulnak. De persze szó sincs arról a romantikáról, amire azt lehetne mondani, vásári forga-

tag, az árusok mindenkiről azt feltételezik, hogy lopni akar...” (*Magyar Narancs*).

Hasonlóképpen választékos fogalmazásúak a tudományos stílusréteghez tartozó szövegek, és természetesen formális stílusú a hivatalos stílusrétegbe tartozó adat is.

„Közel sem aratott ekkora sikert a főzölapok megjelenése. Az ormótlan öntöttvas *platnikba* ágyazott fűtőbetétek nagyon melegek fel, és lekapcsolás után még hosszú percekig ontják magukból a hőt” (Kun Ákos: *Egészségkímélő ételek ínycsekknek*).

„3652/1994/3652 Henkel Magyarország M-III V-C PERSIL SUPRA foszfátmentes általános mosópor 1258 OTH 3659/1994/3659 Henkel Magyarország M-III V-C PERWOLL mosópor gyapjú- és finomholmikhoz 1199 OTH 3653/1994/3653 Henkel Magyarország M-III V-C *PLATNI* tűzhelytisztító 1306 OTH 3392/1994/3392 Alkimia M-II V-A POLIFIX” (Környezetvédelmi Minisztérium).

Természetesen a céloom „ellenpéldák” idézése volt, nem vonom kétségbe, hogy a *platni* szót az alvilági, a lecsúszott, elzüllött társadalmi rétegekhez tartozó beszélők is nagy előszeretettel használják. Az „ellenpéldák” tetemes száma azonban arra utal, hogy a *platni* szó – az *affér*hoz hasonlóan – közömbös stílusértékű, és az is valószínűnek látszik, hogy „általános” használatú (azaz minden társadalmi rétegben él), továbbá „közhasználatú” (azaz nem kötődik valamely sajátos regiszterhez, még a hétköznapi beszélt nyelvhez sem).

Mi lehet az oka, hogy egy ilyen ártatlan és ártalmatlan szót a kéziszótár annyira súlyosan megbélyegez? A „vulgáris” minősítés alkalmazásának indítékait csak a nyelvi nacionalista, purista, standardista és homogenista nyelvi ideológiák fényében értjük meg (ezekre lásd Lanstyák 2009). Az idegen eredetű szavak egy része – különösen a németből származók – nemkívánatos elemek a magyar nyelvben mint olyanban, stílusrétegtől függetlenül (nacionalizmus, purizmus); erről könnyen meggyőződhetünk, ha föllapozzuk például a *Nyelvművelő kézikönyv* és a *Nyelvművelő kézikönyv* német eredetű szavakat és a német mintájú tükörfordításokat tartalmazó szócikkjeit. A *platni* annak ellenére megbélyegeztetik, hogy nincs is szinonimája, azaz bajosan lehet „főlétesleges idegen szónak” tekinteni.¹²

Mivel a *platni* idegen eredetű szó, a fentiek értelmében nemkívánatos elem a magyarban. A standardista ideológia szerint a standard nyelvváltozat a magyar nyelv „helyes” (egy kis csúsztatással: „egyedüli helyes”) változata; világos, hogy a *platni* nem lehet helyes a standardban, vagyis nem lehet standard szó. A „vulgáris” minősítés minden bizonnyal ennek a viszonyulásnak az eredményeként került a szótárba, s így érthető, hogy nincs köze a szó valódi stílusértékéhez. Valószínű, hogy a „vulgáris” minősítésnek – különösen a szótár első kiadásában – az volt a fő rendeltetése, hogy „bemőszerolja”, megbélyegezze a kifogásolt szót vagy szójelentést, hátha a beszélők leszoknak a használatáról, megijedve attól, hogy pl. a *platni* szó használata miatt nemcsak hogy a társadalom legsalsóbb, erkölcsileg züllött rétegéhez tartozónak fogják őket gondolni, hanem esetleg társas kapcsolataik is csorbát szenvednek.

3.

Ha azt szeretnénk, hogy leendő szótáraink a jelenleginél jobb minősítési rendszert használjanak, a fönt vázolt két fő problémát kell elkerülnünk: a különféle típusú minősítési szempontok egymásba csúsztatását és a minősítések nacionalista, purista, standardista és homogenista indíttatású használatát. Ez pedig akkor lehetséges, ha a stílusminősítést – amennyire lehet – objektív alapokra helyezzük, az adott lexéma tényleges használatából indulunk ki. A Termini Kutatóhálózat munkájában ez konkrétan azt jelenti, hogy gondosan megvizsgáljuk a szótárazandó lexémákra vonatkozó írott és beszélt nyelvi adatokat (ez utóbbiakat lejegyezve persze), azok nyelvi kontextusát (milyen, a szótárakból ismert, „biztos” stílusértékű szavakkal fordulnak elő együtt), másfelől pedig azt, hogy empirikus kutatásokat is folytatunk a szótárazott lexémák használatának jobb megismerése céljából (ezekre lásd pl. Benő 2007; Kolláth 2007b és megjelenés alatt; Szoták Szilvia megjelenés alatt). Empirikus vizsgálatokra már csak azért is szükség van, mert a ht szavak nem kis hányada főként a mindennapi beszélt nyelvben használatos, így kevés rájuk az írott nyelvi adat (vagy egyáltalán nincs is ilyen).¹³

A Termini magyar–magyar adatbázisban, ill. szótárban alkalmazott új rendszerezés kidolgozásában az értelmező kéziszótár minősítéseiből indultunk ki, arra törekedve, hogy azoktól indokolatlanul ne térjünk el. A legtöbb szótárolvasó leginkább e szótár minősítéseit ismeri, sőt más szótárakban is jórészt ezekkel találkozik (néha más néven), s emiatt ezeket tudja a legkönnyebben értelmezni. Ezenkívül a lexikográfiai és lexikológiai kutatások számára is előnyt jelent az új és a régi rendszer viszonylagos harmóniája, ez teszi ugyanis lehetővé, hogy a ht szavak stílusértéke közvetlenül összehasonlítható legyen közmagyar szinonimáik stílusértékével. Ám minden igyekezetünk ellenére az új rendszer egyre inkább távolodott az értelmező kéziszótártól, szerencsére úgy, hogy a kettő mégis jelentős mértékben „kompatibilis” maradt egymással. A változtatások többfélék voltak:

1. Néhány ÉKSz.²-beli minősítést átértelmeztünk. A „népnyelvi” minősítést nemcsak a falusi, hanem a városi, kevésbé iskolázott lakosságra jellemző lexémák jelölésére is használjuk. Ez utóbbiak jelölése eddig nem volt megoldva, ami aligha véletlen, hanem annak a nyelvművelői beállítódásnak a következménye, amely a városi iskolázatlan emberek nyelvi sajátosságait tartja leginkább helytelennek, hibásnak, kerülendőnek. A „népnyelvi” ilyen átértelmezésének folyamányaként a „tájnyelvi” jelölést a nagyobb földrajzi területen élő, de nem standard lexémák jelölésére is kiterjesztettük, vagyis arra a kategóriára, amelyre az értelmező kéziszótárban a „népnyelvi” minősítés vonatkozik.

2. Egy esetben az átértelmezés átnevezéssel is együtt járt: a „hivatalos” minősítés helyett a „közéleti”-t használjuk, és nem csak a közigazgatási szaknyelv közismert szavait jelöljük így, hanem a társadalmi, kulturális, politikai, gazdasági élet más jellegzetes szavait és állandósult szókapcsolatait is, másfelől viszont – az értelmező kéziszótártól eltérően – nem jelöljük így a (nem közigazgatási) szakmai fogalmak szakszerű megnevezéseit. Egy másik esetben az átnevezett kategória tartalmilag többé-kevésbé megfelel az eredetinek: a „hétköznapi” minősítés lényegileg fedi a kéziszótár „nem hivatalos” címkéjét, de megszünteti a megnevezés kétféle értelmezhetőségét („nem hivatalos” és „nem hivatali”).

3. Az ÉKSz.²-ben is meglévő minősítések egy részét árnyaltuk: a „választékos” szélső pólusaként beiktattuk az „emelkedett”, a „bizalmas” szélső pólusaként pedig a „lezser” minősítést; ezeket az alapkategórián belül értelmezzük (vagyis az „emelkedett” is választékos, a „lezser” is bizalmas). Ezenkívül a kéziszótárt követve alkalmazzuk a „kissé” árnyaló szót is, pl. „kissé választékos”, „kissé régies”, „kissé pejoratív”.

4. A fent említett „vulgáris” minősítést teljesen elvetettük. Ennek a címkének nemcsak az a problémája, hogy nincs összhangban azzal, amit a laikus beszélők nyelvi intuíciója a *vulgáris* szón ért (‘alantas, közönséges’), és ezért az olvasót félrevezeti, hanem az is, hogy a „vulgáris” minősítés tartalma is, úgy, ahogyan azt meghatározzák, súlyosan megbélyegző és megtévesztő volta miatt teljességgel elfogadhatatlan (azaz más néven sem volna egy ilyen tartalmú minősítés alkalmazható). Szintén elvetettük az értelmező kéziszótár egyéb megbélyegző és megtévesztő, tudományosan nem értelmezhető purista, standardista, homogenista indíttatású minősítő formuláit („pongyola használatú”, „helyesen”, „helyesebben”).¹⁴

5. A rendszer többdimenzióssá válásának legfontosabb következményeként új minősítéseket is bevezettünk:

a) ezek egy része valamely dimenzión semleges stílusértéket jelöl: a dialektális dimenzión az „általános” minősítést azok a szavak kapják, amelyeket a legkülönbözőbb iskolázottságú beszélők egyaránt használnak; a regiszterbeli dimenzión a „közhasználatú” minősítés a bármely regiszterben (pl. a szaknyelvekben és a hétköznapi nyelvben egyaránt) előfordulható lexémák jelölésére szolgál; a stílusváltozati dimenzión a „közömbös” minősítést azok a szavak kapják, amelyek egyaránt használhatóságos formális és informális beszédhelyzetekben;

b) más részük eddig nem jelölt vagy ambivalens minősítés által jelölt stílusértékekre utal: az „iskolázott”, „idegenes”, „ifjúsági nyelvi”, „szaknyelvi”.

Rendszerezésünkben látszólag sok az új minősítés, ám figyelembe kell venni, hogy az újnak látszó kategóriák jelentős része lappangva eddig is megvolt szótárainkban (pl. a minősítetlenség utalt a szó „általános”, „közhasználatú” és „közömbös” stílusértékére, az „argó” az ifjúsági nyelvre, nemegyszer a „választékos” az „iskolázott”-ra, a különféle fogalomkörü minősítések, és részben a „hivatalos” minősítés a „szaknyelvi”-re).

A változtatásokkal a fő célunk az volt, hogy az egyes minősítések alkalmazását egy olyan rendszer kívánalmai szerint módosítsuk, amely lehetővé teszi a stílusérték különböző típusú forrásainak egymástól való elkülönítését, s ezzel a minősítések többértelműségének felszámolását. Az új minősítések bevezetésével ezenkívül tehermentesíteni kívántuk a meglévő, hagyományos jelöléseket úgy, hogy használatukat leszűkítettük a legjellemzőbb területre. Például a „választékos” csak stílusváltozati minősítésként alkalmazzuk, mégpedig a főként formális stílusú szövegekben előforduló lexémák jelölésére; az iskolázott beszélőkre jellemző lexémákat nem „választékos”, hanem „iskolázott” minősítéssel látjuk el, az olyan expresszív szavakat pedig, amelyek más kategóriába – pl. „pejoratív”, „durva”, „kedveskedő” stb. – nem sorolhatók be, „expresszív” vagy „átvitt” minősítéssel.

A sajátos stílusérték hiányára utaló minősítések („általános”, „közhasználatú”, „közömbös”) nemcsak elvi, hanem gyakorlati szempontból is fontosak: lehetővé teszik, hogy az adathiány könnyen észrevehető legyen. Amíg ezeket nem vezettük be, állandó problémát okozott, hogy a minősítés hiánya nem volt egyértelműen értel-

mezhető: vagy a sajátos stílusérték hiányára utalt, vagyis az „általános”, a „közhasználatú”, a „közömbös” stílusértékre, vagy pedig adathiányra, s nem lehetett tudni, mikor melyikre. Az sem mellékes, hogy minél több stílusértéket jelölünk konkrét minősítéssel, annál több stílusértékre nézve tudunk nyerni az adatbázisból statisztikai adatokat.¹⁵

4.

Az egyes szóképzleti elemek, ill. jelentések stílusértékét különböző, szociolingvisztikailag meghatározható kategóriák mentén határoztuk meg – ezek a dimenziók. A többdimenziós rendszer fő előnye – ahogy az már a fentiekből is kiderülhetett –, hogy a minősítés különféle szempontjai nem keverednek, mint a hagyományos minősítések esetében, hanem elválnak egymástól, ezáltal pedig lehetővé válik, hogy a minősítés során minden lehetséges szempontot külön-külön mérlegeljünk.

A rendszer jelenleg öt fő dimenzióból áll, ezenkívül néhány kiegészítő minősítést is alkalmazunk. A dimenziók meghatározásában egyrészt a nyelvi valóságból indultunk ki (olyan rendszert igyekeztünk kialakítani, ami az adatokból mintegy önként adódik), másrészt M. A. C. Halliday klasszikus rendszerezése is hatott ránk (Halliday–McIntosh–Stevens 1964). Az alábbiakban röviden áttekintem az egyes dimenziókat, és felsorolom a hozzájuk tartozó stílusértékeket. Ezek jellemzésére sajnos itt a terjedelmi korlátok miatt nincs mód, az érdeklődők a Termini honlapján találnak rövid jellemzéseket és az itt bemutatottnál több példát.¹⁶

1. A dialektális dimenzió gyakorlati okokból egyaránt tartalmazza a földrajzi és a társadalmi dialektusokra vonatkozó minősítéseket (földrajziból ti. csak egy van). Ezek a minősítések a lexémák abból adódó stílusértékére utalnak, hogy használatuk bizonyos társadalmi csoportokra jellemző (míg más társadalmi csoportokra nem vagy nem annyira). A földrajzi dialektusokra a „tájnyelvi” minősítés utal (pl. Er *cinke* 'serdüdő lány'). A társadalmi dialektusokra utaló minősítések valójában három további, „rejtett” dimenzión helyezkednek el: az iskolázottságin az „iskolázott” (pl. Fv Ka *audit* 'auditálás, átvilágítás') és a „népnyelvi” (pl. Er Fv Ka *bufet* 'falatozó, talponálló') minősítés, a kétnyelvűségein az „idegenes” (pl. Fv Va Ka Hv *advokát* 'ügyvéd') minősítés, a korosztályin pedig a „gyermeknyelvi” (–) és az „ifjúsági nyelvi” (pl. Er *gamat* 'rossz, utálatos') minősítés.¹⁷ Gyakorlati okokból semleges kategóriát csak az iskolázottsági dimenzión különböztetünk meg: ez az „általános” minősítés (pl. Fv *alobal* 'alufólia').¹⁸

2. A regiszterbeli dimenzió mentén jórészt azok a stílusértékek helyezkednek el, melyekre a bizonyos specializált tevékenységekhez kötődő szavak tesznek szert. Ide tartozik a „szaknyelvi” (pl. Er Fv Va Ka Hv Mv Őv *dezinfekció* 'fertőtlenítés'), a „közéleti” (pl. Er Fv Va *angazsálja magát* 'elkötelezetten csinál vmit'), a „sajtónyelvi” (pl. Ka *gyermekintézmény* 'bölcsőde, óvoda'), a „szépirodalmi” (–) és a „szleng” (pl. Őv *zsandamari* 'rendőrmő') minősítés. Ha egy szó – a látszat ellenére – nem szaknyelvi, a „hétköznapi” minősítést kapja (pl. Er *buton* 'nyomógomb'). Arra a tényre, hogy egy szó, ill. szójelentés nem kötődik semmilyen specializált regiszterhez, hanem bármilyen regiszterhez tartozó diskurzusokban előfordulhat, a „közhasználatú” (pl. Er *alimentára* 'élelmiszerüzlet') minősítés utal. A „szleng” és a „hétköznapi” minősítés kilóg a többi közül annyiban, hogy nem feltétlenül kötődnek specia-

zált tevékenységhez (de kötődhetnek, hiszen a szleng jellegzetes válfaja a szakmai szleng, és a szakemberek nem „hivatalos” *terminus technicus* jellegű szakszavakat is használhatnak).

3. A stílusváltozati dimenziót a beszédhelyzet formalitása által meghatározott regiszterek alkotják; ezekben az egyes szavak stílusértékét az határozza meg, hogy általában formális vagy informális beszédhelyzetekben használják-e őket. Ide tartozik a „választékos” (pl. Fv Va *delikvencia* 'bűnözés') stílusminősítés és annak két szélső változata, a „kissé választékos” (pl. Fv *szaktanintézet* 'szakmunkásképző') egyfelől és az „emelkedett” (–) másfelől, továbbá a „bizalmas” (Va Hv Mv *ajde!* 'rajta!, gyerünk!, indulj!') stílusminősítés és annak két szélső változata, a „kissé bizalmas” (Fv *kituneloz* v. *kitunelez* 'állami vagyont magánvállalatba átment') és a „lezser” (Fv *jéérdé* 'a rendszerváltás után: mezőgazdasági szövetkezet'). Azokat a szavakat, amelyek nem kötődnek egy-egy stílusváltozathoz, hanem bármilyen beszédhelyzetben használhatók, a „közömbös” (pl. Óv *almdudler* 'gyógynövényből, vízből, cukorból készült tipikus osztrák szénsavas üdítőital') minősítéssel látjuk el.¹⁹

Rendszerezésünk egyik nagy előnye, hogy e dimenzió minősítései valóban *tiszán* stílusváltozati minősítések, közvetve sem utalnak a beszélők társadalmi háttéréből adódó stílusértékre. Ezért tudjuk gond nélkül jelölni például az iskolázatlan beszélők által használt „választékos” stílusértékű, nemegyszer hiperkorrekt indíttatású szavakat („népnyelvi” + „választékos”, pl. Fv Va Hv Mv *garanció* 'garancia') vagy az iskolázott beszélők által használt „bizalmas” stílusértékű szavakat („iskolázott” + „bizalmas”, pl. Ka *beszpregyel* 'államhatalmi válság következtében fellépő káosz').

4. Az időbeliség dimenzióján jellemző módon a nyelv korábbi állapotából fennmaradt elemeknek a mai nyelvben meglévő sajátos stílusértéke fejeződik ki. E dimenzió mentén különböztetjük meg a „régies” (pl. Er *agent* 'adószedő') és annak enyhébb fokozatát képviselő „kissé régies” (pl. Va *apostolka* 'saru, szandál'), az „elavult” (Ka *gasztronom* v. *gasztronóm* 'élelmiszerüzlet'), a „történeti” (pl. Fv *jéérdé* 'rendszerváltás előtt: egységes földművesszövetkezet') és az „új” (pl. Óv *hendi* 'mobiltelefon') minősítéseket. A nyelv egyes történeti állapotai könnyen fel foghatók dialektusoknak, hiszen ezeket is a beszélő személye határozta meg, ezekbe szocializálódtak a beszélők a maguk korában, így ez a dimenzió is beilleszthető a nyelvváltozatok rendszerébe. Mivel a legtöbb szó *nem* ilyen, azaz nem utal időbeliségre, az egyszerűség kedvéért az időbeliség síkján sajátos stílusértéket nem hordozó szavakra nem utalunk speciális jelöléssel.²⁰

5. A nyelvváltozatokhoz kötődő sajátos stílusminősítések, ill. az időbeliségre utaló minősítések mellett rendszerezésünkben természetesen „igazi” stílusminősítések is szerepelnek, amelyekben a beszélők érzelmei fejeződnek ki, a szavak által jelölt valósághoz való pozitív vagy negatív viszonyulásuk. Ezen a dimenzióon helyezkedik el az „eufemisztikus” (–), a „kedveskedő” (–), a „tréfás” (pl. Va *duduk* 'bárgyú, tökkelütött'), a „pejoratív” (Er *nyám* 'rokon, rokonság'), ill. ennek enyhébb fokozata, a „kissé pejoratív” (Fv Va *frajer* 'vakmerő, beképzelt, nagyhangú, kötekedő fiatal férfi'), az „ironikus” (Er *kondukátor* <Nicolae Ceaușescu egykori román elnök és pártfőtitkár egyik címe>) és ennek enyhébb válfaja, a „kissé ironikus” (–), a „durva” (Er Fv Va Ka Hv Mv Óv *debil* 'ostoba, buta [ember]') és a „kissé durva” (Fv *prúsz* 'balhé'), valamint a „trágár”.

Az érzelmileg telített, de az előbbi kategóriákba nehezen besorolható szavakra az „expresszív” minősítéssel utalhatunk (pl. Er *letácsol* 'elhallgattat, leint, letorkol'). E dimenzióhoz sorolható a lexémából magából, annak hangalakjából és/vagy jelentésében adódó sajátos stílusérték is. A hangalakjuk miatt expresszív szavak sajátos stílusértékére szintén az „expresszív” (pl. Fv *bublifuk* 'szappanbuborék-fúvó gyermekjáték'), a jelentésük miatt expresszív szavak (metaforák) sajátos stílusértékére pedig az „átvitt” (Fv *lekció* 'tanulság levonására felhasználható kellemetlen tapasztalat; lecke') minősítés vonatkozik.

6. A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy az említett dimenziókon túl bizonyos speciális esetekben utalunk még a szavak gyakoriságára a „ritka” (pl. Va *arnaut* 'albán, arnauta') minősítéssel (nem abszolút értéként, hanem rendszerint valamihez viszonyított ritkább használatot jelölve vele), ezenkívül – ahogy az idézett példákban is láthattuk – rendszeresen utalunk régióbeli hovatartozásukra az Er, Fv, Va, Ka, Hv, Mv, Őv, továbbá a Hu (Magyarország) és a Km (Kárpát-medence, ill. közmagyar) felségjelzésekkel. Ezek azonban rendszeresen nem forrásai az érintett lexémák sajátos stílusértékének (csak olyankor, ha nyelven belüli kódváltásként más állami nyelvváltozatba kerülnek).

5.

Dolgozatomban röviden bemutattam a Termini Kutatóhálózat munkatársai által a Termini magyar–magyar adatbázis építése során alkalmazott új, többdimenziós stílusminősítési rendszert, melynek fő hozadéka az, hogy alkalmazásával sikerült megszüntetni a stílusminősítések jelentős részének többértelműségét (egy-egy minősítés elsősorban akkor többértelmű, ha egynél több dimenzióon használják stílusértékek jelölésére). Ez nagy előrelépés a nyelvi anyag feldolgozása szempontjából, mert jelentősen megkönnyíti a szótárírók minősítő munkáját: egy logikus rendszer birtokában könnyebb eldönteni egy-egy szóról, milyen minősítéssel szükséges ellátni, mint akkor, ha a minősítéseket nem tudjuk a maguk rendszerbeli összefüggéseiben szemlélni.

Miért tudták nélkülözni a korábbi szótárak a következetes minősítési rendszert? Elsősorban azért, mert valóban csupán szótárak voltak. Ezzel szemben a Termini-szótár egyszersmind nyelvi adatbázis is (sőt elsősorban az!), melynek fontos célja, hogy lehetővé tegye a benne található adatok különféle szempontú statisztikai feldolgozását. Ezek az igények kényszerítették ki, hogy kidolgozzuk az új rendszert, mégpedig oly módon, hogy a magyar szótári hagyományt „megszüntetve megőrizzük”.

Az új minősítési rendszer kialakításával – reményeink szerint – az általunk használt minősítéseket sikerült megszabadítanunk a rájuk rakódott, számunkra vállalhatatlan ideológiai ballasztól is. A nacionalista, a purista, a standardista és a homogenista szempontok mellőzése megnyilvánult már a nyelvi anyag rostálásában (a szavak felvételében vagy kihagyásában az eredet, a dialektusbeli kötöttség, ill. az ún. „nyelvhelyesség” semmilyen szerepet nem játszik) és a minősítések megnevezésében is (az ideológiai töltetű minősítéseket, ill. minősítéspótló formulákat teljesen mellőztük), de ennél is fontosabb, hogy ezek az ideológiai szempontok a régi és új minősítések *alkalmazásában* sem játszanak szerepet: a lexémák dialektusbeli kötöttségét pl. nem elrejtjük, hanem inkább hangsúlyosan megjelenítjük.

Nem kevésbé fontos, hogy a minősítések többértelműségének megszüntetésével sikerült megakadályoznunk, hogy egy szóra „árnyék vetüljön” pusztán a minősítési rendszer tökéletlenségei miatt; például úgy, hogy kényszerűségből „bizalmasnak” jelöljük, holott nemcsak informális beszédhelyzetekben használják, hanem formálisakban is, de használata a kevésbé iskolázott és/vagy a másodnyelvdomináns beszélőkre jellemző. Persze egy „normális” világban az, hogy egy szó „bizalmas”, nem vet rá rossz fényt, tudjuk azonban, hogy a nyelvi valóságot leegyszerűsítő vulgáryelvűvel szemlélet sokszor társítja a „választékoshoz” a „helyes”, és annak ellentétéhez, a „bizalmashoz” a „helytelen” vagy legalábbis a „gyanús” címkét, ami szintén a standardista nyelvi ideológia befolyását mutatja.²¹

Ideológiamentes nyelvészeti kutatás persze nincs, bizonyára a mi szótárunk kategóriáiból is kiolvasható ideológiai elkötelezettségünk, melynek főbb pillérei a nyelvi vernakularizmus és a nyelvi pluralizmus (ezekre lásd Lanstyák 2009), úgy gondoljuk azonban, hogy az általunk képviselt ideológiák vállalhatóak, sőt vállalandók. Az önmagában nem baj, ha a nyelvészek ideológiai indíttatásból fognak neki valamilyen kutatásnak, ill. ideológiák befolyásolják a kutatási témát és célokat, sőt még az sem baj, ha kutatási eredményeiket valamilyen nyelvi ideológia fényében értékelik, vagy hogy a nyelvvalakító szakemberek tevékenysége valamilyen nyelvi ideológián, ideológiákon alapul, sőt ez a fentiek fényében szükségszerű. De az már nincs rendjén, ha a szakemberek elhallgatják, milyen ideológiai alapállásból nyúlnak hozzá a nyelvi kérdésekhez, és úgy tesznek, mintha az általuk alkalmazott szemléleti és értelmezési keret volna az egyedüli lehetséges, vagy legalábbis az egyedüli helyénvaló.

A *platni* szó esete azért tanulságos, mert jól mutatja, hogy az ideológiai előítéletek mennyire vakká tudják tenni a szakembert (is) a nyelvi valóság iránt, s mennyire demotiválják őt a tekintetben, hogy a nyelvi valóság megismerésére törekedjen, pedig hát nyelvészként ez volna a dolga (a nyelvűvelők nagyon zokon veszik, ha nyelvész voltukat kétségbe vonják). A Magyar nemzeti szövegtár adatai a *Nyelvművelő kézikönyv* készítőinek rendelkezésére álltak, de mivel a kézikönyv célja ilyen esetekben nem a korrekt tájékoztatás, hanem a helytelennek vélt elemnek a nyelvből való kiszorítása, még olyan áron is, hogy valótlan állítunk róla, a tényleges nyelvi adatokra a szerzőknek nem volt szükségük. Így kerülhettek Illyés Gyula, Németh László, Mészöly Miklós és a többiek a társadalom söpredékével egy társaságba, lévén bennük közös vonás, hogy kirívóan igénytelen, bántóan közönséges, alantas szavakat használnak. Egy nyelvész számára azonban ennél is nagyobb botrány az, hogy a nyelvűvelők egy stíluskategóriát etikai tartalommal töltenek fel.

Jegyzetek

1. Az írásom alapjául szolgáló nyelvészeti kutatások a Gramma Nyelvi Iroda munkaterve alapján folytak az MTA Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogram támogatásával. Dolgozatom megírásához felhasználtam a 2008. szeptember 4–6. között Párkányban tartott 15. élőnyelvi konferencián elmondott, *A sajátos határon túli magyar szókincs változatosságának dialektális, regiszterbeli, időbeli és stilisztikai aspektusáról* című előadásom szövegét.

2. Ezekre a továbbiakban az Er, Fv, Va, Ka, Hv, Mv, Őv közkeletűvé vált rövidítésekkel utalok.
3. Ezen azokat a szóképzési elemeket, ill. szójelentéseket, stílusértékeket kell érteni, amelyek nincsenek meg a közmagyar nyelvben, csak a magyar nyelv egy vagy több ht változatában. A továbbiakban az egyszerűség kedvéért a pongyola és félrevezető „ht szókincs”, „ht szavak” formákat fogom használni, elhagyva a *sajátos* jelzőt. Ez a használat azért pongyola és félrevezető, mert természetesen a ht szókincs szerves részét képezik a közmagyar szavak is, az *a* névelőtől a *zsúrizik* igéig (hogy a *Magyar értelmező kéziszótár* első és utolsó címszavát idézzem).
4. Ezekre itt ugyan nem áll módomban kitérni, de föl szeretném hívni a figyelmet a kutatócsoport tagjainak korábbi publikációira, amelyek több idevágó kérdéssel foglalkoznak, pl. Benő 2007; Beregszászi–Csernicskó 2004; Kolláth 2005; 2007a; 2007b; Lanstyák 2006a; 2006b; Péntek 2007; Péntek–Benő 2003; Benő megj. alatt.
5. Egy részüknek nincs is (közömbös vagy bizalmas stílusértékű) szinonimája, úgyhogy már csak emiatt is lehetetlen, hogy használatuk választékos kontextusra korlátozódjon.
6. A kéziszótár még számon tartja, *rég(ies)* minősítéssel a szó 'lovagias ügy, ill. párbaj' jelentését.
7. Szerelmi afférról.
8. A vesszővel elválasztott szavak, kifejezések ugyanabból az idézetből (de nem feltétlenül ugyanattól a beszélőtől) valók, a pontosvesszővel elválasztottak más-más idézetből. A példákat betűhíven idézem, a hiányzó ékezeteket nem pótoltam.
9. Ékezet nélküli szövegben.
10. A tipográfiai hibákat – de csak azokat! – esztétikai okokból az idézetekben kijavítottam.
11. Az expresszivitásnak csak egyes konkrét, jól megragadható válfajait jelöli a kéziszótár, pl. „pejoratív”, „kedveskedő”, „tréfás”, „durva” stb.; lásd alább.
12. Vö. *ÉKSz.*²: '(tűzhelyet fedő vas)lemez'; *Idegensző-tár*: 'konyhai tűzhely vas lapja'. Mind a *lemez*, mind a *lap* erősen poliszém szó, amely nem minden kontextusban egyértelmű, és valószínűleg nem is nagyon használatos 'platni' jelentésben. A *Nyelvművelő kéziszótár* a *lemez* és a *fedőlap* szót tünteti föl „magyar megfelelőiként”, de maguk is kénytelenek a (tűzhelyé) zárójeles kiegészítéssel elismerni, hogy nincs szó megfelelésről.
13. Ennek ellenére nem mondhatjuk azt, hogy a stílusminősítés a Termini Kutatóhálózat munkatársai számára teljesen objektív, „technikai” kérdéssé vált volna, sok esetben a saját nyelvérzékünkre is kénytelenek vagyunk támaszkodni. Több ezer lexéma stílusértékének megállapítása annyi kutatást igényelne, amennyire senkinek sincs lehetősége, és nem is igen lesz soha.
14. A „pongyolára” lásd Lanstyák 2003.
15. Konkrét szótárakban egy ilyen sokelemű és sokrétű minősítési rendszert aligha lehet alkalmazni, mi azonban jelenleg nem szótárt írunk, hanem adatbázist építünk. Amikor majd az egyes szócikkek szótárba kerülnek be, viszonylag egyszerű átalakítási szabályokkal könnyen megoldható a minősítési rendszer leegyszerűsítése az adott célközönség kívánalmainak megfelelően.
16. <http://ht.nyud.hu/htonline/present.php?action=szocikktozrs#stilusminosites>.
17. Ide vehető még a rendszerezésünkben bizonyos megfontolások alapján az időbeli dimenzióhoz sorolt „régies” is, amely valójában korosztályi kategória (lásd alább).
18. Ez azt jelenti, hogy a földrajzi, a kétnyelvűségi és a korosztályi dimenzióon belül nem jelöljük külön az adott szempontból semleges stílusértékű szavakat (azaz a minden nyelvjárásban meglévő szavakat, a magyar- és a másodnyelvdomináns beszélők által egyaránt használt szavakat, ill. a minden korosztály által használt szavakat). Ez ugyan következtetlenséget visz be a rendszerbe, ám hozzájárul ahhoz, hogy a rendszer ne váljon áttekinthetetlenül bonyolulttá. Az egyszerűsítés mellett szól az is, hogy az ilyen minősítések alkalmazása empirikus adatok nélkül nagyon szubjektív volna, ilyen jellegű empi-

- rikus kutatásokra azonban nincs lehetőség, és ezek valószínűleg nem is hoznának anyyi hasznosítható eredményt, amennyi időt, energiát és pénzeszközt emésztene nek föl.
19. Ahogy arra már fentebb utaltunk, a magyar hagyomány „választékos” kifejezése és a „formális” valójában nem azonos, a „választékos” ugyanis – legalább részben – esztétikai kategória is, ami a „formális”-ra nem áll. Bár a rendszerezésünkbe jobban illene a „formális” és az „informális”, mint a „választékos” és a „bizalmas”, mégis úgy láttuk, hogy e ponton nagyon elidegenítően hatna a szótárolvasóra, ha nem ragaszkodnánk a hagyományos terminusokhoz.
 20. Amint utaltunk is már rá, az időbeliség dimenziója heterogénabb a többinél. A „régies” kategória például valójában inkább a dialektusbeli dimenzióon belül megkülönböztetett korosztályi dimenzióhoz tartozik (az idősebb generáció által használt lexémákról van szó). Azért soroltuk mégis ide, mert a „régies” és a kétségtelenül ide tartozó „elavult” közt nincs éles határvonal, ezenkívül pedig a szótári hagyomány is ezt a megoldást támogatja.
 21. Hasonlóképpen megbélyegzett a vulgáryelvűvelő hagyományban az iskolázatlan beszélők nyelvhasználata, különösen a városokban élőké; ezért igyekeztünk a jobbra általuk használt szavak sajátos stílusértékének jelölésére minél pozitívabb konnotációjú szót használni: így lett a neve „népnyelvi”. Másrészt azonban be kell ismerni, hogy az „idegenes” minősítés esetében nem sikerült igazán pozitív konnotációjú megnevezést találni.

Felhasznált irodalom

- Benő Attila 2007. Köznyelvi magyar szavak jelentésbővülése az erdélyi magyar nyelvváltozatban. In Maticsák Sándor (szerk.): *Nyelv, nemzet, identitás*. 1. kötet. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 7–13. p.
- Benő Attila megj. alatt. Köznyelvi lexikai egységek szemantikai sajátosságai a kisebbségi magyar nyelvváltozatokban. Megjelenik a *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák* címen megrendezett 15. élőnyelvi konferencia előadásait tartalmazó kötetben.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2004. Magyar értelmező kéziszótár: (majdnem) minden magyar szótára. In Beregszászi Anikó–Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár, PoliPrint, 127–138. p.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2004. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár, PoliPrint.
- Csernicskó István–Papp György–Péntek János–Szabó Mihály Gizella 2005. A szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásairól. *Magyar Nyelv*, 101. évf. 1. sz. 105–113. p.
- ÉKSz. 1972. Juhász József és mtsai (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ÉKSz.² 2003. Pusztai Ferenc (főszerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Eőry Vilma (főszerk.) 2007. *Értelmező szótár +*. 1–2. köt. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Halliday, M. A. K.–Angus McIntosh–Peter Strevens 1964. *The Linguistic sciences and language teaching*. London, Longman.
- Kolláth Anna 2005. Első fejezet a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás: előzmények és eredmények – szándék és megvalósulás. In Lanstyák István–Menyhárt József (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 15–30. p.

- Kolláth Anna 2007a. Beszámoló a határon túli magyarnyelvi kutatóműhelyek virtuális hálózatának határtalanító szótárprogramjáról. In Magay Tamás (szerk.): *Lexikográfiai füzetek* 3. Budapest, Akadémiai Kiadó, 257–271. p.
- Kolláth Anna 2007b. Akkor hogyan is beszélünk?... (A ht adatbázis muravidéki elemei és használati gyakoriságuk.) *Kisebbségkutatás*, 16. évf. 4. sz. 767–783. p.
- Kolláth Anna megj. alatt. Mit mivel és miért? Helyettesítéstípusok – a muravidéki ht szavak gyakorisági vizsgálata. Megjelenik a *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák* címen megrendezett 15. élőnyelvi konferencia előadásait tartalmazó kötetben.
- Kolláth Anna–Z. Szentesi Orsolya–Szoták Szilvia 2005. Kiegészítés a szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásairól szóló beszámolóhoz. *Magyar Nyelv*, 101. évf. 3. sz. 371–377. p.
- Laczko Krisztina–Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Lanstyák István 2003. A Magyar értelmező kéziszótár a nyelvhelyesség fogságában. *Magyar Nyelvőr*, 127. évf. 4. sz. 370–388. p.
- Lanstyák István 2004. Szlovákiai magyar vonatkozású szócikkek a Magyar értelmező kéziszótár átdolgozott kiadásában. In Lanstyák István–Ményhárt József (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről II*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 166–211. p.
- Lanstyák István 2006a. A nyelvi változatosság mint szótártani probléma (Adalékok a határtalanítás módszertanához). In uő: *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 57–104. p. (Hivatkozások 245–257. p.)
- Lanstyák István 2006b. Határtalanítás (a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása után, 3. kiadása előtt). In Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Slíz Mariann (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest, Argumentum, 179–186. p.
- Lanstyák István 2009. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 11. évf. 1. sz. 27–44. p.
- Nszt. II. 2006. Ittész Nóra (főszerk.): *A magyar nyelv nagyszótára II*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- NymKsz.*² 2005. Grétsy László–Kemény Gábor (szerk.): *Nyelvművelő kéziszótár*. Második, javított és bővített kiadás. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Péntek János 2007. Transzszilvanizmusok, romanizmusok és a határtalanítás programja. In Maticsák Sándor és mtsai (szerk.): *Nyelv, nemzet, identitás*. 1. kötet. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 115–124. p.
- Péntek János–Benő Attila 2003. *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- M. Pintér Tibor 2007. „Határtalan” magyar nyelv – az első, határon túli magyar nyelvváltozatokat tartalmazó strukturált magyar nyelvi korpuszról. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 9. évf. 1. sz. 165–182. p.
- Pusztai Ferenc (főszerk.) 2008. *Magyar értelmező szótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szoták Szilvia, megjelenés alatt. A ht adatbázis őridéki elemei és gyakoriságuk. Megjelenik a *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák* címen megrendezett 15. élőnyelvi konferencia előadásait tartalmazó kötetben.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007. *Idegen szavak szótára*. Budapest, Osiris Kiadó.

LANSTYÁK ISTVÁN

TOWARDS A NEW SYSTEM OF STYLISTIC VALUES IN DICTIONARIES

The paper deals with those aspects of the variability of the lexicon of Hungarian varieties outside Hungary which have an effect on the stylistic value of the individual lexemes. The data come from an online database called Termini Hungarian-Hungarian database, which is being built by the Termini Researcher Network comprising researchers from all the seven countries around Hungary and Hungary itself. In the paper, a new, comprehensive system of stylistic values used in the Termini database is presented.